

Kraków, 13 czerwca 2023 roku

Dr hab. Anna Czarna, prof. UJ
Instytut Psychologii Stosowanej
Uniwersytetu Jagiellońskiego

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Potockiej
pt. „Uwarunkowania przemocy instrumentalnej wobec zwierząt
– fundamenty moralne i percepcja umysłu”,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Golec de Zavala,
prof. Uniwersytetu SWPS
oraz dr Maksymiliana Bieleckiego, adiunkta Uniwersytetu SWPS

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

Przedmiotem recenzowanej rozprawy jest wewnątrz-jednostkowy mechanizm uczestnictwa w przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. Program badawczy zrealizowany przez mgr Agnieszkę Potocką składa się z czterech badań wykonanych na stosunkowo dużych próbach: dwóch korelacyjnych, jednego quasi-eksperymentalnego oraz jednego eksperymentalnego. Proponowany i testowany model uczestnictwa w przemocy obejmuje przyczynową rolę fundamentów moralnych troski oraz autorytetu i pośredniczącą rolę percepcji zwierzęcego umysłu, a konkretnie jego wymiaru doznaniowego (zwanego tutaj „statusem odbiorcy moralnego”) w przeciwieństwie do sprawczego (zwanego „antropomorfizacją”), który owej pośredniczącej roli nie pełni. Przemoc instrumentalna wobec zwierząt jest w rozprawie rozumiana bardzo szeroko: obejmuje ona zwierząt „niewolenie, hodowlę, ubój i zaniedbywanie, zmuszanie ich do pracy ponad siły, wykorzystywanie do występów cyrkowych, testowanie na nich leków, produktów chemicznych, zmuszanie do nienaturalnych zachowań, a także łowiectwo i tępienie szkodników oraz konsumpcję produktów codziennego użytku, takich jak mięso, nabiał i jaja, oraz zakup dóbr pochodzenia zwierzęcego” (str. 20). Z drugiej strony, przyjęta w badaniu 1 operacjonalizacja zmiennej „przemoc instrumentalna” również szeroko traktuje grono osób, które w tej przemocy nie uczestniczą – wystarczy, że ograniczają one (niekoniecznie wykluczają) spożycie mięsa, ażeby zostały „zaliczone” do grupy osób nie uczestniczących w przemocy.

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wstęp teoretyczny zawiera omówienie moralnego kontekstu uczestnictwa w przemocy instrumentalnej. Przyczynowa rola przypisywana jest konkretnym wymiarom moralności intuicyjnej według teorii fundamentów moralnych zaproponowanej przez Haidta, Grahama i współpracowników: „niskiemu poziomowi” fundamentu troski oraz „wysokiemu poziomowi” fundamentu autorytetu. Sposób przedstawienia tej koncepcji teoretycznej zdaje się zakładać dobrą wcześniejszą znajomość tej teorii przez czytelnika. Nieobeznany w tej teorii nie pozna ze wstępu teoretycznego dosyć kluczowych informacji, takich jak status ontyczny, trwałość fundamentów czy ich wzajemna relacja (Czy jest to cecha? A może stan? Schemat poznawczy? Czy jest to coś trwałego? Czy wszyscy „mają” takie same fundamenty? Skąd się one biorą? Jak wygląda „struktura”, wzajemne relacje tych fundamentów w stosunku do siebie – czy są one ortogonalne, niezależne od siebie? Czy są ze sobą zwykle silnie skorelowane? Czy są one przyczyną intuicji moralnych? Czy są tym samym co intuicje? Czy można je „aktywizować” i czy można je zmieniać, można nimi manipulować? Czy zmiany takie są trwałe? Jeśli można je skutecznie aktywizować to czy u wszystkich? Czy tylko u tych, u których dany fundament odgrywa bardziej istotną rolę, jest chronicznie dostępny?). Odpowiedzi na te pytania są istotne dla zrozumienia stawianych hipotez, testowanego modelu teoretycznego, ale również ze względu na stosowane następnie manipulacje eksperymentalne. Być może właśnie brak tych odpowiedzi sprawia, że czytelnik zakładający trwałość i niezmienność fundamentów (wszak fundament w budownictwie musi być solidny i trwały, ażeby stojąca na nim konstrukcja utrzymała się i nie rozpadła) jest zaskoczony kiedy w drugim badaniu czyta o próbie manipulacji fundamentami. Dopiero w części Dyskusja Ogólna (str. 107-108, 111) zamieszczonych jest więcej kluczowych informacji na temat fundamentów (m.in. o ewolucyjnym uzasadnieniu ich istnienia, o ich trwałości, a także możliwości krótkoterminowej aktywacji). Warto przenieść te informacje do Wprowadzenia.

Pośrednicząca rola pomiędzy fundamentami moralnymi a przemocą instrumentalną w modelu przypisywana jest wymiarowi doznaniowemu percepcji umysłu zwierzęcia określanemu w pracy jako status odbiorcy moralnego. Jest on przedstawiony i testowany jako mediator w kontraście

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4

PL 30-348 Kraków

tel. +48(12) 664 5550

+48(12) 664 5553

fax +48(12) 664 5856

www.wzks.uj.edu.pl

do drugiego – sprawczego wymiaru percepcji umysłu zwierzęcia, zwanego antropomorfizacją. Z faktem, iż postulowany model zakłada mediację związane są największe wyzwania niniejszej rozprawy. Jak Autorka słusznie zauważa, „testowany model wymaga weryfikacji w schemacie eksperymentalnym w celu określenia zależności przyczynowo-skutkowych, a nie tylko korelacyjnych” (str. 64). Mediacja wiąże się z szeregiem założeń trudnych do testowania, takich jak wykluczenie wspólnych źródeł, wspólnych przyczyn mediatora i zmiennej zależnej (takich jak empatia), wykluczenie innej niż hipotetyzowana kolejności przyczynowo-skutkowej (Loeys et al., 2015). Model mediacji zakłada z definicji relacje przyczynowo-skutkowe i dowiedzenie jego trafności z reguły wymaga badań z planami eksperymentalnymi. Testowanie mediacji na danych korelacyjnych jest silnie krytykowane jako bezproduktywne, czysto spekulatywne (mniej więcej tak jak wnioskowanie o relacji przyczynowo-skutkowej na podstawie korelacji). Autorka wydaje się świadoma tych głównych problemów teoretycznych i metodologicznych związanych z testowanym modelem i stara się przedstawić argumenty teoretyczne wspierające postulowany ciąg przyczynowo-skutkowy. Píše jednak również: „Zasadna jest zatem interpretacja, że w testowanym modelu fundamenty moralne poprzedzają przemoc i percepcję umysłu, a nie odwrotnie. Należy jednak zaznaczyć, że dotyczy to poziomu fundamentów moralnych rozumianych jako cecha pozwalająca na w miarę stałą charakterystykę jednostki, a nie jako chwilowy stan aktywacji jednego z fundamentów – w tego typu okolicznościach ciągi przyczynowo-skutkowe układać się mogą zupełnie inaczej, jako determinowane sytuacyjnie, a bardziej efemeryczne zależności, w których rozstrzygnięcie roli i porządku czasowego może być znacznie trudniejsze.” (str. 108). Z racji trafnie przedstawionych tu przyczyn oraz faktu, że trzy z czterech badań opierają się na danych nieeksperymentalnych (jedno na quasi-eksperymentalnych), a ostatnie badanie de facto weryfikuje eksperymentalnie jedynie relację przyczynowo-skutkową mediatora ze zmienną zależną, pozostawiając część dotyczącą relacji zmiennych niezależnych z mediatorem bez weryfikacji eksperymentalnej, należy uznać, że pewna część postulowanego modelu znajduje w pracy raczej słabe dowody. Naturalnie, fakt ten wynika przede wszystkim z trudnej do badań eksperymentalnych materii badawczej, przedmiotu rozprawy (np.

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

trudności skutecznej manipulacji poziomem aktywizacji fundamentów moralnych), a nie z braku chęci czy świadomości metodologicznej – Autorka podjęła i szczegółowo udokumentowała w rozprawie nieudaną próbę eksperymentalnej manipulacji „fundamentami moralnymi” (lub raczej właściwie stanem aktywacji tych fundamentów).

Mimo, że temat kierunku zależności między zmiennymi w modelu jest explicite rozpatrywany w rozprawie (głównie w Dyskusji Ogólnej), duża część interpretacji sugeruje niejasną, a nawet kołową przyczynowość pomiędzy badanymi zjawiskami – trochę wbrew weryfikowanemu modelowi. Dla przykładu na str. 63: „Otrzymane wyniki współgrają z propozycją Shalvi i in. (2015) wskazując, że ludzie starają się uniknąć zagrożeń dla swojej tożsamości moralnej przez poszukiwanie ułatwień dla zachowań wątpliwych moralnie”. To zdanie sugeruje, że źródeł, przyczyn przemocy lub decyzji o przemocy należałoby upatrywać gdzie indziej, a nie w obniżonym postrzeganym statusie odbiorcy moralnego, który jest jedynie facylitatorem podjętej już decyzji, redukuje związany z nią dysonans poznawczy. W podobnym duchu redukcji dysonansu poznawczego sformułowanych jest wiele zdań, np. „Dla zależności przemocy instrumentalnej od autorytetu ułatwieniem zapobiegającym nieprzyjemnym uczuciom i zagrożeniom tożsamości moralnej będzie obniżenie statusu odbiorcy moralnego zwierząt i ograniczenie przysługujących zwierzętom praw” (str. 102); „obniżenie statusu odbiorcy moralnego zwierząt pozwala ludziom na unikanie odpowiedzialności za przemoc instrumentalną, ponieważ sprawcy moralni istnieją tylko wtedy, gdy istnieją odbiorcy moralni (Gray i Wegner, 2012; Waytz, Gray, i in., 2010)” (str. 102-103) oraz „dostrzeganie umysłu zwierząt (...) jest pochodną potrzeby uniknięcia negatywnych doznań płynących z dysonansu, ambiwalencji, zagrożenia tożsamości moralnej lub obaw przed społeczną oceną przemocy” (str. 112). Te zdania sugerują, że obniżenie statusu odbiorcy moralnego jest rozumiane raczej jako sposób redukcji dysonansu poznawczego wynikającego z (podjęcia decyzji o partycypacji w) przemocy. Podczas gdy pomysły te mogą być jak najbardziej słuszne (ostatecznie zjawisko dehumanizacji i infrahumanizacji PO przemocy jest znane), jest to nieco inny kierunek przyczynowości niż ten testowany w mediacji. Model mediacji (i to we fragmencie, który został zweryfikowany eksperymentalnie) zakłada, że ów obniżony status odbiorcy

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

jest PRZYCZYNĄ przemocy, a nie następuje w konsekwencji podjętej decyzji jako usprawiedliwienie. Jeszcze inne sformułowania sugerują moderacyjną rolę statusu odbiorcy moralnego: „pełni on funkcję ułatwiającą decyzje zależne od fundamentów”, „jest zmienną wyznaczającą granice przemocy” (str. 115) lub dopuszczają istnienie sprzężenia zwrotnego pomiędzy wcześniejszym usprawiedliwianiem oraz racjonalizacją za pomocą statusu odbiorcy moralnego a przemocą (str. 101).

Pragnąc wzmocnić dowody empiryczne za słuszością proponowanego modelu można rozważyć podjęcie jeszcze jednej próby eksperymentalnej manipulacji poziomem zaktywizowania fundamentów moralnych wykorzystując tzw. moral framing, taki jak np. w pracy Mobayed i Sanders (2022; lub Kreps i Monin, 2011).

Silnymi stronami pracy są wyczerpujące informacje dodatkowe, raporty z badań pilotażowych, dodatkowe i alternatywne analizy wykonane z uwzględnieniem i bez uwzględniania kowariantów, na danych filtrowanych i niefiltrowanych, przedstawione w załącznikach. Można powiedzieć, że stanowią one szczegółową analizę wrażliwości badanych efektów na różne specyfikacje statystyczne. W załączniku udokumentowane zostały również wielokrotne nieskuteczne próby manipulacji zmiennymi niezależnymi – fundamentami moralnymi (czy raczej ich aktywizacją). Ten materiał dodatkowy stanowi udokumentowanie dużego wysiłku badawczego. Zamieszczona w Dyskusji Ogólnej podsumowująca wszystkie badania Tabela 22 jest również bardzo przydatna. Godny uwagi jest opis implikacji praktyczne z badań (str. 113) dotyczących roli edukacji w zapobieganiu przemocy wobec zwierząt. Poniżej zamieszczam szczegółowe uwagi do każdego z badań, natomiast jako załącznik do recenzji dodaję szczegółową listę uwag dotyczących pomniejszych błędów lub fragmentów problematycznych (aż po najmniejsze poprawki typu literówki). Mam nadzieję, że te uwagi będą pomocne przy ulepszaniu pracy.

Badanie 1

Część otwierająca temat tego badania zawiera zdanie „Wyniki dotyczące modelu mediacyjnego zostały opublikowane (Potocka, 2022), jednak z uwagi na fakt, że publikacja nie obejmowała hipotez dotyczących związku fundamentów wspólnotowych i indywidualistycznych z przemocą

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4

PL 30-348 Kraków

tel. +48(12) 664 5550

+48(12) 664 5553

fax +48(12) 664 5856

www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

instrumentalną, poddano je reanalizie”. Jest to o tyle frapujące, że o ile się nie mylę, publikacja ta dotyczy tych samych hipotez, które są przedstawione w rozprawie (co nie powinno być problemem, ostatecznie jest to praca autorki rozprawy) – z drobnym wyjątkiem braku w niej wstępnej analizy pozostałych (poza autorytetem i troską) fundamentów moralnych. Różnice w treści pomiędzy tą publikacją (gdzie testowany jest model mediacyjny, taki jak w rozprawie) wydaje się sprowadzać przede wszystkim do: 1) różnych liczebności próby: w publikacji ostatecznie wykorzystano dane od 504 osób badanych, a w rozprawie od 482 osób (skąd wynika ta różnica?), 2) przewidywanej różnicy międzypłciowej w poziomie autorytetu i troski w artykule i braku takiego przewidywania (według wykresów) w rozprawie (przynajmniej w przypadku troski ta różnica jest istotna – nie jest jednak przedmiotem przewidywań wg tekstu rozprawy), 3) istnienia jednego mediatora w artykule, a dwóch w rozprawie (czy te dwa mediatory w rozprawie są skutkiem rozbicia jednej zmiennej mediującej na dwie? Czy to rozbicie jest poparte wynikami analizy czynnikowej?).

Przed badaniem 1 brak jest analizy mocy (wydaje się, że wystarczyłaby wzmianka o dużej próbie i braku przesłanek do oszacowania wielkości efektów, jeśli takowych nie ma, oraz o opieraniu się na domyślnych szacunkach dla tego typu badań). Dalej, warto zamieścić informacje o ewentualnych różnicach (lub braku różnic) w charakterystykach (choćby demograficznych) osób, których dane zostały wykluczone w różnych badaniach w stosunku do osób, których dane zachowano. Tego typu informacje są z reguły oczekiwane przez pisma.

W badaniu 1 pytano osoby badane o wskazanie konsumowanej przez nie diety: zastanawiam się czy dostarczono im również wyjaśnień – nie sądzę, żeby wszyscy badani wiedzieli czym różni się dieta jarska od wegetariańskiej.

Podane informacje o wykonanej analizie czynnikowej (str. 54) są bardzo skąpe. Warto je uzupełnić podając chociażby czy analizę wykonano na surowych pozycjach-pytaniach czy na podskalach, a także w jaki sposób utworzono zagregowany wskaźnik przemocy – czy jako średnią z podskal czy może na podstawie regresji albo metodą Bartletta lub Andersona-Rubina (są to wszystkie opcje oferowane przez SPSS). Opis metod badawczych warto również uzupełnić o elementy standardowe, takie jak przykłady pozycji oraz

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

informację o formacie odpowiedzi, kotwicach skal, a także o tłumaczeniu wprost i wstecznym (w przypadku narzędzi zaadaptowanych na potrzeby niniejszej rozprawy) – te uwagi dotyczą wszystkich badań.

Patrząc na tabelę 5 i wyniki regresji wielorakiej, trudno oprzeć się pytaniu o współliniowość – jakie były Variance Inflation Factors dla predyktorów w tej regresji (a także jaka była stała)? Ostatecznie, jako predyktory wprowadzono zmienne w niektórych przypadkach bardzo silnie skorelowane (np. Sprawiedliwość i Troska korelują na poziomie $r = .76$, $p < .001$, tak samo jak Lojalność i Autorytet).

W dyskusji wyników badania 1 Autorka pisze „Należy jednak zauważyć, że model akceptacja – domowe wyjaśniał znacznie mniej wariancji (20%) niż modele akceptacja – szkodniki i akceptacja – użytkowe (40-45%) (rysunek 4). Ten niższy procent wyjaśnionej wariancji interpretowany jest jako efekt uznania psów i kotów za członków rodziny (Baratay, 2014; Serpell, 2009), co z kolei aktywuje mechanizmy ochrony członków wspólnoty (Konecki, 2005; Taylor i Signal, 2009; Templer i in., 1981). Innym wyjaśnieniem może być przywiązanie do zwierząt domowych. Oznacza ono większe znaczenie empatii, a tym samym troski w myśleniu moralnym (Teymoori i Shahrazad, 2012) oraz marginalizację znaczenia autorytetu.” (str. 63). Do określenia proporcji wyjaśnionej wariancji w modelach z taką liczbą zmiennych warto podawać skorygowane R^2 (które bierze pod uwagę liczbę predyktorów) zamiast R^2 (kwestia ilości wyjaśnionej wariancji jest omawiana szeroko na str. 105-106). Jednocześnie, drugie wyjaśnienie proponowane przez Autorkę nie wydaje się prawdopodobne, ponieważ fundament troski w modelu wyjaśniającym przemoc wobec zwierząt domowych nie ma wcale większego znaczenia – nie jest silniejszym predyktorem niż w przypadku pozostałych zmiennych zależnych (co widać w Tabeli 6). Wręcz przeciwnie: efekt całkowity troski w tym przypadku to $-.09$ podczas gdy w pozostałych modelach wynosi on od $-.35$ do $-.36$ (w przypadku zmiennej uczestnictwo – użytkowe efekty całkowite nie są podane, ale można sądzić na podstawie liczb podanych na rysunku 4, że tu efekt całkowity jest on równy $-.65$).

Badanie 2

W opisie badania pilotażowego (str. 161) brak jest informacji o losowym doborze do grup, mowa jest natomiast o etapach manipulacji – czy

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

oznacza to, że kolejne manipulacje stosowano sekwencyjnie – kolejno etapami? Zastosowane manipulacje mają charakter niebezpośredni, raczej implícite – tak jakby miały działać na zasadzie prymowania. Rozumiem, że ich celem była aktywacja określonego fundamentu moralnego – warto napisać to wprost. Być może warto byłoby wykonać badanie z zastosowaniem bardziej bezpośredniej manipulacji w rodzaju „moral framing” – wzorowanej np. na pracy Mobayed i Sanders (2022; lub Kreps i Monin, 2011).

W badaniu 2 (str. 65) wykluczono dane siedmiu osób, które zadeklarowały płeć inną niż kobieta i mężczyzna. Dlaczego? Proponowany model nie obejmuje żadnych hipotez czy mechanizmów dotyczących płci. Płeć jest de facto wprowadzona do analiz jedynie po to by wyjaśnić więcej wariacji zmiennej zależnej, nie jest jednak częścią mechanizmu wyjaśniającego przemoc, nie jest powiązana z testowanym modelem. Badanie 2 zostało przeprowadzone na skądinąd bardzo niezrównoważonej płciowo próbie (91% kobiet; str. 66).

Po szczegółowym wprowadzeniu do badania pilotażowego, wyniki skwitowane są jednym fragmentem zdania „próby manipulacji fundamentami moralnymi pozostały bezowocne” (str. 66). Skoro sformułowano hipotezy na potrzebę badania pilotażowego to proponuję odnieść się do nich krótko w części dotyczącej wyników w głównej części rozprawy.

W hipotezach do „badania właściwego” (badania 2) mowa jest o kontrolowaniu efektu antropomorfizacji. Wykonane testy idą jednak znacznie dalej niż „kontrola statystyczna” (i ta nazwa wydaje mi się niefortunna) – raportowane są testy mediacji przez antropomorfizację i to w tym samym modelu, w którym testowana jest mediacja przez status odbiorcy moralnego (jeżeli dobrze rozumiem). Rozumiem, że sam test mediacji przez antropomorfizację jest próbą weryfikacji hipotezy 5. Uwagę zwraca bardzo wysoka korelacja statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji: w tym badaniu wynosi ona $r = .74, p < .01$, str. 70 (w kolejnym $r = .64, p < .01$, str. 78). Z jednej strony skorelowanie tych zmiennych nie jest zaskakujące skoro, według modelu, mają one wspólne przyczyny. Jednak przy tak wysokiej korelacji (której temat jest podejmowany wielokrotnie w pracy, m.in. na str. 103) można właściwie pokusić się o twierdzenie, że te dwie zmienne reprezentują jedno i to samo zjawisko, a na pewno mają dużą wspólną

Wydział Zarządzania

i Komunikacji Społecznej

Instytut

Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4

PL 30-348 Kraków

tel. +48(12) 664 5550

+48(12) 664 5553

fax +48(12) 664 5856

www.wzks.uj.edu.pl

wariancję. Warto byłoby zatem zademonstrować trafność różnicową tych dwóch zmiennych, statusu odbiorcy moralnego i antropomorfizacji, za pomocą np. analizy Heterotrait-Monotrait (HTMT) Henselera i wsp., 2015, i podać wyniki przy każdym badaniu (oraz/lub wyniki analizy czynnikowej na pozycjach kwestionariuszowych budujących te zmienne). Fakt, że w badaniu 4 obie te zmienne reagują na manipulację eksperymentalną statusem odbiorcy moralnego dodatkowo sugeruje, że być może są one mało zróżnicowane. Wprowadzenie dwóch zmiennych o tak wysokiej korelacji do jednego modelu regresyjnego może skutkować artefaktami statystycznymi i tak np. podejrzewam, że wzmiankowany w rozprawie pozytywny związek antropomorfizacji z przemocą instrumentalną (str. 81 i str. 83, badanie 3) jest po prostu artefaktem wynikającym z kontroli tej części wariancji antropomorfizacji, którą ta zmienna ma wspólną ze statusem odbiorcy moralnego. Proszę zauważyć, że w tymże badaniu antropomorfizacja koreluje słabo, lecz istotnie negatywnie z przemocą instrumentalną (Tabela 13, str. 78, $r = -.09$, $p < .05$). Podobnie, wysokie skorelowanie tych zmiennych-mediatorów ze sobą jest najprawdopodobniej przyczyną wyników w badaniu 1 pokazujących, że „tylko wymiar doznaniowy, odpowiedzialny za ustanowienie statusu odbiorcy moralnego, negatywnie przewiduje przemoc instrumentalną”, a które to wyniki „są odmienne od podejścia teoretycznego i wcześniejszych badań dotyczących antropomorfizacji, wskazujących, że osłabia ona przemoc” (str. 73). Być może sensownym rozwiązaniem byłoby testować te dwie zmienne kandydujące na mediatory (antropomorfizację i status odbiorcy moralnego) osobno – w osobnych modelach lub też, jeżeli zależy nam na pokazaniu, że jedynie status odbiorcy moralnego przy kontroli części wariancji wspólnej z antropomorfizacją jest tu kluczowy (nasuwa się podejrzenie, że jego efekt pośredni jest istotny wyłącznie w obecności antropomorfizacji – czy tak jest?), to warto byłoby po prostu omówić kwestię wspólnej wariancji i wynikających z niej statystycznych konsekwencji, nie podsumowując jednocześnie tych wyników w sposób bezkrytyczny (zdanie „Warto zaznaczyć, że – odmiennie niż w badaniu 2 – antropomorfizacja była pozytywnie związana z przemocą wobec zwierząt (rysunek 6)”, str. 83, wprowadza zamęt bo de facto tutaj „antropomorfizacja” obejmuje jedynie

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

fragment wariancji oryginalnej zmiennej antropomorfizacja; nie reprezentuje zatem całej oryginalnej zmiennej – typowy przykład „perils of partialling”).

Badanie 3

Nie jest jasne skąd pochodzą oszacowania wielkości efektu (wielkości oczekiwanych różnic pomiędzy grupami) użyte w przedstawionej na początku badania 3 analizie mocy służącej oszacowaniu wielkości próby (podobnie zresztą tej informacji brakuje w przypadku badania 4 na str. 84). Warto podać źródła tych informacji.

Tabela 14 na str. 79 oraz tabela D.2 na str. 176 są nieczytelne z powodu poprzysuwanych nagłówków kolumn (nie wiadomo które średnie i odchylenia standardowe dotyczą których grup; w tabeli D.2 dwukrotnie występuje grupa Marketing). We wprowadzeniu do tego badania ani w części Metoda nie ma informacji która z grup jest grupą kontrolną. Pojęcie to pojawia się dopiero w części Wyniki. Ze sposobu kodowania przedstawionego w Tabeli 15 (str. 80) można wywnioskować, że grupą kontrolną są marketingowcy. Tymczasem ze zdania na tej stronie dowiadujemy się, że grupą kontrolną są wolontariusze („nie wystąpiły różnice w pozostałych fundamentach pomiędzy grupą kontrolną a grupami mundurowi i marketing.”, str. 80). Która z tych grup jest ostatecznie kontrolna?

Wyniki dla danych niefiltrowanych przedstawione w tabeli D.3 (str. 178) zostały chyba jednak obliczone na danych filtrowanych sądząc po $N = 533$. Z kolei dyskusja pod nagłówkiem „Wyniki badania 3 dla danych filtrowanych w modelu bez kontrolowania efektu płci ($N = 533$)” zawiera informacje o wynikach dla danych niefiltrowanych.

W dyskusji wyników badania 3 mowa jest o chęci „zaprezentowania się przez przedstawicieli służb mundurowych w sposób zgodny z ich rozumieniem oczekiwań społecznych” (str. 96). Dlaczego grupa ta miałaby chcieć prezentować się w ten sposób? Czy taka interpretacja zakłada, że osoby te oceniały jednak przemoc jako nieakceptowalną bo niemoralną? (a zatem może jednak ich moralność intuicyjna nie jest wcale inna niż pozostałych grup, co nie jest zgodne z hipotezami H.R.1 i H1.A).

Badanie 4

Ze zbioru danych badania 4 wykluczone zostały dane dwunastu osób, które wybrały jedną z trzech ostatnich odpowiedzi w narzędziu „Animal

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut

Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4

PL 30-348 Kraków

tel. +48(12) 664 5550

+48(12) 664 5553

fax +48(12) 664 5856

www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Matrix”. O ile narzędzie to wydaje się ogólnie bardzo pomysłowe i oryginalne, nie jest dla mnie jasne dlaczego wykluczono odpowiedzi osób, które wybrały odpowiedź trzecią od końca (koszty utrzymania zwierząt to 7000 zł, a zysk 15000 zł). Bazując na instrukcji zadania badani mieli prawo zakładać, że wybierając tą opcję (jakkolwiek jest ona oczywiście okrutna) zarobią najwięcej (najniższe koszty i największe zyski przy zachowaniu zwierząt przy życiu). Jeżeli tak nie było i jednak zysk, wbrew opisowi, nie jest tu zarobkiem, lecz wymaga jakichś dalszych kalkulacji to instrukcja ta nie jest wystarczająco jasna. Podobnie, nie jest jasne które pozycje Autorka ma na myśli pisząc „Dwie środkowe propozycje dawały podobny rozkład – te same koszty dla zwierząt i zysk dla uczestnika jako hodowcy” (str. 87.; w Załączniku F nie znajduję w narzędziu pozycji, w których koszty są takie same).

W tekście rozprawy nie znalazłam wyjaśnienia dlaczego „Z prerejestrowanych sposobów operacjonalizacji zmiennej przemoc instrumentalna wybrany został tylko jeden, wcześniej niestosowany, reprezentujący intencje przemocy” (str. 86) czyli właśnie jednopozycyjna miara Animal Matrix. Warto dodać wyjaśnienie.

Dyskusja wyników obliczonych na danych niefiltrowanych zawiera sporo spekulacji (str. 191). Abstrahując od ich słuszności (lub niesłuszności), wzmiankowanemu „dostosowaniu odpowiedzi dotyczących ocen moralnych do już wykonanego zadania Animal Matrix” można zapobiegać zmieniając kolejność wypełnianych miar oraz uniemożliwiając cofanie się w kwestionariuszu.

Opinia końcowa

Ogólnie rzecz biorąc, rozprawa dokumentuje realizację spójnego programu badawczego, oraz umiejętności projektowania badań i integrowania wyników, które nie zawsze były łatwe do interpretacji. Rozprawa dotyczy istotnej społecznie tematyki i uzupełnia ważną niszę w dotychczasowej wiedzy na temat uwarunkowań przemocy instrumentalnej wobec zwierząt. Trudności w weryfikacji proponowanego modelu teoretycznego można uznać za konsekwencję specyfiki tej konkretnej trudnej tematyki. Praca stanowi interesujący wkład do rozwoju wiedzy psychologicznej, który zdecydowanie warto kontynuować. Stwierdzam, że rozprawa doktorska pt. „Uwarunkowania przemocy instrumentalnej wobec zwierząt – fundamenty moralne i percepcja

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut
Psychologii Stosowanej

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4
PL 30-348 Kraków
tel. +48(12) 664 5550
+48(12) 664 5553
fax +48(12) 664 5856
www.wzks.uj.edu.pl

UNIWERSYTET
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

umysłu” spełnia warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 18 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz w Regulaminie przeprowadzania postępowań w sprawie nadania stopnia doktora w SWPS Uniwersytecie Humanistycznospołecznym i wnioskuję o dopuszczenie mgr Agnieszki Potockiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Literatura cytowana

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>

Kreps, T. A., & Monin, B. (2011). “Doing well by doing good”? Ambivalent moral framing in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 31, 99-123.

Loeys, T., Moerkerke, B., & Vansteelandt, S. (2015). A cautionary note on the power of the test for the indirect effect in mediation analysis. *Frontiers in Psychology*, 5, 1549.

Mobayed, T., & Sanders, J. G. (2022). Moral foundational framing and its impact on attitudes and behaviours. *Behavioral Sciences*, 12(5), 118. DOI:10.3390/bs12050118

Wydział Zarządzania
i Komunikacji Społecznej

Instytut

Psychologii Stosowanej

Anne Czarna

ul. Prof. St. Łojasiewicza 4

PL 30-348 Kraków

tel. +48(12) 664 5550

+48(12) 664 5553

fax +48(12) 664 5856

www.wzks.uj.edu.pl